

ELITY RAGUZY W PERSPEKTYWIE FRANCUSKICH ADMINISTRATORÓW PROWINCJI ILIRYJSKICH¹

WOJCIECH SAJKOWSKI

ABSTRACT. *The elites of Ragusa in perspective of French administrators of Illyrian Provinces (1809-1813)*
The elites of Ragusa were regarded very positively by the French administrators of the Illyrian Provinces (1809–1813). With small exceptions, it is not possible to find in the remaining testimonies any traces of stereotypes that could be associated with the images of the Balkans, the Orient or Eastern Europe. Although the nobility of Ragusa was described as proud, this pride was presented as justified, because the bond of the most-important families with the republic reached back to the Middle Ages, and also because of the entrepreneurial spirit of the nobles that brought prosperity to the whole city. The picture was contrasted with the descriptions of Dalmatian Italians, portrayed as intruders who did not contribute to the development of the region. The difference between the perception of the Italian and Ragusan elite was connected with the concept of a nation that became one of the key elements of the Napoleonic policy in Europe.

STRESZCZENIE. Szlacheckie rody i mieszczaństwo Raguzy oceniane były przez francuskich administratorów Prowincji Iliryjskich (1809–1813) bardzo pozytywnie. Z małymi wyjątkami próżno doszukiwać się w pozostawionych świadectwach śladów stereotypów, które można by połączyć z obrazami Bałkanów, Orientu, czy Europy Wschodniej. Choć szlachta Raguzy była opisywana jako dumna, lub nawet wyniosła, to duma ta została przedstawiona jako uzasadniona, ponieważ więź najznamienitszych rodzin z republiką sięgała czasów średniowiecza, a także z powodu przedsiębiorczego ducha, który przyniósł dobrobyt całemu miastu. Z obrazem tym kontrastowały opisy dalmatyńskich Włochów, przedstawianych jako intruzi, którzy nie przyczyniali się do rozwoju regionu. Różnica między percepcją włoskich i dubrownickich elit była związana z pojęciem narodu, które stało się jednym z kluczowych elementów polityki napoleońskiej w Europie.

Autor: Wojciech Sajkowski, Wydział Historyczny UAM, Umultowska 89d, 61-614 Poznań, Polska, wojciech.sajkowski@amu.edu.pl, **ORCID iD:** <https://orcid.org/0000-0002-8585-4149>

Słowa kluczowe: Prowincje Iliryjskie, Ragusa, Dubrownik, Oświecenie, Bałkany, stereotypy

Keywords: Illyrian Provinces, Ragusa, Dubrovnik, Enlightenment, Balkans, stereotypes

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXV, Poznań 2018, Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, pp. 89–99, ISBN 978-83-65663-94-8, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish.

doi.org/10.14746/bp.2018.25.5

¹ Artykuł zrealizowany w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (projekt nr 2014/13/D/HS3/03701).

Republika Raguzy istniała przez kilkaset lat (1358–1809²) i chociaż Napoleon przedstawiany był przez własną propagandę jako obrońca narodów Europy³ to właśnie jego decyzja przypieczerowała kres jednego z najdłużej istniejących państw rządzonych przez elity pochodzenia południowosłowiańskiego. Ziemie republiki zostały włączone w skład Prowincji Iliryskich, które znajdowały się pod zarządem wojskowym Zarządców Generalnych (*Gouverneurs Generals*) podległych bezpośrednio cesarzowi. W swoich pamiętnikach Marszałek Marmont, pierwszy z zarządców, poczynił dość obszernie uwagi na temat ustroju politycznego Raguzy i struktury jej społeczeństwa⁴. Wyraził żal, że to właśnie francuska okupacja zakończyła kilkusetletni okres istnienia republiki. Jego zdaniem napoleońscy oficerowie – w tym on sam – „pozbawili pokoju i dobrobytu” społeczność, której elity i system polityczny były gwarantami dobrych rządów⁵.

Opinia marszałka Marmonta jest jedną z mniej licznych obserwacji poczynionych przez francuskich administratorów Prowincji Iliryskich, które odnosiły się do elit społecznych tej części Cesarstwa Francuskiego. Większość świadectw pozostawionych przez władze wojskowe i cywilne Prowincji⁶ dotyczyły bowiem nieuprzywilejowanej większości ludności, która zobowiązana była do dostarczania rekrutów do wojska i regularnego płacenia podatków⁷. Jednakże pozostawiona dokumentacja jest, mimo tej prawidłowości, na tyle obszerna, że pozwala na analizę francuskiego obrazu elit Prowincji Iliryskich, ze szczególnym uwzględnieniem opisu elit Raguzy. Przedstawienie tej ostatniej grupy może stanowić punkt odniesienia dla uzyskania szerszej perspektywy opisu społeczności tej części Cesarstwa Francuskiego, ale też dla ogólniejszego problemu zachodniego wyobrażenia Bałkanów, czy też Europy

² Początkiem istnienia Republiki Raguzy był traktat zadarski zawarty między królem Węgier, Ludwikiem (późniejszym królem Polski), a Republiką Wenecką. Na mocy traktatu Wenecjanie zrzekli się dalmatyńskiego wybrzeża na rzecz Węgier. Ostatecznie większość wschodniego wybrzeża Adriatyku powróciła w weneckie ręce, ale Raguz (początkowo pozostająca pod łagodnym zwierzchnictwem Węgier) pozostała niezależna do czasu jej zdobycia przez Napoleona w roku 1809.

³ A. Grab, *Napoleon and the Transformation of Europe*, New York: Palgrave Macmillan 2003, s. 3.

⁴ A-F-L. Marmont, *Mémoires du Duc de Raguse: de 1792 a 1832: imprimés sur le manuscrit original de l'auteur*, Paris: Perrotin 1857, t. 3, s. 113.

⁵ Więcej na temat upadku Republiki Raguzy: V. Čučić, *Posljednja kriza Dubrovačke Republike*, Zagreb–Dubrovnik: HAZU 2003.

⁶ Całość źródeł dotyczących Prowincji Iliryskich została sklasyfikowana i opisana w przewodniku archiwalnym autorstwa Josipa Kolanovicia i Janeza Šumrada – J. Kolanović, J. Šumrada, *Napoleon et son administration en adriatique orientale et dans les Alpes de l'est, 1806–1814: guide des sources = Napoleon i njegova uprava na istočnoj obali jadrana i na području istočnih alpa, 1806–1814: arhivski vodič*, Zagreb: Hrvatski državni arhiv 2005.

⁷ Prawidłowość ta jest widoczna chociażby w korespondencji drugiego Zarządcy Generalnego Prowincji Iliryskich, generała Henri Gatiena Bertranda, która znajduje się w Archiwach Narodowych w Paryżu (sekcja AN 390 AP 17).

Wschodniej, który badany był min. przez Marię Todorową, Božidara Jezernika, czy Laryy'ego Wolffa⁸.

Nieuprzywilejowana większość iliryjskiego społeczeństwa była traktowana przez francuskich administratorów jako przedmiot obserwacji i przedmiot rządzenia. Jednak iliryjskie elity były nie tylko opisywane i zarządzane, ale także same współuczestniczyły w obu tych procesach. To właśnie lokalne elity były źródłem kadr dla administracji niższego szczebla⁹, ale również medium, które pozwalało francuskim władzom lepiej zrozumieć lokalną rzeczywistość. Najbardziej znanym przykładem owej pośredniczącej roli elit iliryjskich jest opis Ilirii autorstwa porucznika Lujo Matutinovića¹⁰, ale powstało przecież wiele więcej podobnych świadectw, choćby projekt wykorzystania Morlaków do obrony dalmatyńskiego pogranicza wojskowego, sporządzony przez pułkownika Zulattiego¹¹. Autorzy rozlicznych raportów i opisów zwracali się do francuskich zarządców nie z pozycji podrzędnej, ale jak osoby, którym przyświecają te same idee, np. przekonanie o cywilizacyjnym zapóźnieniu dalmatyńskich pasterzy, zwanych Morlakami¹².

W związku z powyższym należy stwierdzić, że francuski wizerunek elit Prowincji Iliryjskich, w tym Raguzy, został w dużej mierze stworzony poprzez bezpośrednie, wzajemne kontakty. Kształtowanie się owych osobistych relacji ułatwiały dwa czynniki. Pierwszym była uprzywilejowana pozycja zarówno francuskich zarządców, jak i miejscowej szlachty. Chociaż w teorii francuskim oficerom i urzędnikom przyświecały egalitarne, republikańskie wartości, to w rzeczywistości pozytywnie oceniali istnienie uprzywilejowanej klasy wśród ludności Prowincji Iliryjskich. Fakt ten był bowiem dowodem na to, że społeczności Karnioli, Chorwacji, czy Dalmacji mogły być oceniane przez znany pryzmat europejskiego feudalizmu.

Opisując elity Raguzy marszałek Marmont nie akcentował przesadnie ich wkładu w funkcjonowanie republikańskiego systemu tego miasta-państwa, za to podkreślał ich starożytne pochodzenie, które było starsze, niż najznamienitszych rodów Europy. Były Zarządca Generalny Prowincji Iliryjskich twierdził, że pochodzenie niektórych z rodów Raguzy sięga czasów Karola Wielkiego, i już w średniowieczu

⁸ L. Wolff, *Inventing Eastern Europe: the map of civilization on the mind of the Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press 1994; B. Jezernik, *Wild Europe. The Balkans in the gaze of western travelers*, London: Saqui 2004; M. Todorova, *Imaging Balkans*, Oxford: Oxford University Press 2009.

⁹ F. Bundy, *The Administration of the Illyrian Provinces of the French Empire 1809–1813*, New York–London: Garland 1987, s. 80.

¹⁰ G. Vidan, *Lujo Matutinović, novi građanin Europe g. 1811., u službi Napoleona*, w: L. Matutinović, *Ogled o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori*, Zagreb: Školska knjiga 2009, s. 257–287.

¹¹ Zulatti, *Mémoire du colonel des Dalmates, M. Zulatti, sur la réforme et le règlement des Morlaques dans la province de Dalmatie, Zara, 15 mars 1806*, 1806, Service historique de la Défense / Département de l'armée de Terre 1M 1590–1591.

¹² L. Matutinović, *Essai Historique, Géographique Politique, Civil et Militaire sur Les Provinces Illyriennes, et sur le Monténégro*, w: *Ogled o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori*, J. Milinković (tłum.), transkrypcja manuskryptu na załączonym CD, Zagreb: Školska knjiga 2009, s. 59.

były one „bogate i potężne”¹³. Choć afirmatywna opinia Marmonta dotycząca „starodawnej” proveniencji rodów dubrownickich może dziwić w kontekście faktycznych prób zniesienia poddaństwa dokonywanych przez władze Prowincji Iliryskich, to wydaje się ona zrozumiała, jeśli brać pod uwagę pochodzenie samego marszałka. Marmont wywodził się wszak z jednego z rodów szlacheckich, które dołączyły do Napoleona, a sam stał się jednym z najznamienitszych przedstawicieli arystokracji I Cesarstwa Francuskiego¹⁴. Oczywiście, legitymizacja szlacheckich tytułów w Imperium Napoleońskim opierała się na podstawie merytokratycznej, a nie rodowej, jednak ten pierwszy aspekt był również wymieniany przez Marmonta. Podkreślał on bowiem, że szlachta Raguzy była bardzo przedsiębiorcza i szczególnie utalentowana w zakresie handlu morskiego¹⁵. Legitymizacja uprzywilejowanej sytuacji tej grupy była więc bardzo silna, ponieważ łączyła tradycyjne przekonanie o wartości szlachectwa dziedziczonego z uznaniem działalności zawodowej tej grupy, która nie bogaciła się kosztem pracy mniej uprzywilejowanej części populacji, ale wręcz przeciwnie – stała się *spiritus movens* wzrostu gospodarczego.

Drugim elementem, który ułatwiał komunikację między francuskimi zarządcami i iliryskimi elitami, był fakt, że uprzywilejowana pozycja miejscowej szlachty i mieszczaństwa szła w parze z wykształceniem i manierami charakterystycznymi dla wyższych sfer europejskich. Zwyczaje elit Raguzy były chwalone już w 1776 r. przez André Alexandre’a Le Maire’a¹⁶, a na początku XIX wieku między innymi przez inżyniera Lassereta, który opisując je polegał głównie na obserwacjach angielskiego podróżnika Watkina¹⁷, ale poczynił również własne obserwacje. Wspominał między innymi, że *Raguzañczycy mają coś z surowości Turków; ale mimo to są niesłychanie żywi i na swój sposób uprzejmi*¹⁸. Lasseret uplasował więc obyczaje elit Raguzy na pograniczu wyniosłości Orientu i wdzięku europejskiego życia światowego. Jednakże

¹³ *Un corps de noblesse, dont l’ancienneté dépasse de beaucoup celle des plus vieilles maisons de l’Europe, possédait la souveraineté de temps immémorial. Plusieurs familles font remonter, avec les droits les plus évidents, leur origine au huitième siècle : elles sont contemporaines de Charlemagne; leur filiation est bien établie; dès ce même temps, elles étaient riches et puissantes* – A-F-L. Marmont, *Mémoires du Duc de Raguse...*, t. 3, s. 114.

¹⁴ G. Ellis, *Cesarstwo Napoleona*, tłum. A. Czwojdrak, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2003, s. 104 ; R. Dunn-Pattison, *Napoleon’s Marshals*, Bremen: Europaischer Hochschulverlag 2010, s. 200.

¹⁵ A.-F.-L. Vieesse de Marmont *Mémoires du maréchal Marmont, duc de Raguse...*, t. 3, s. 114.

¹⁶ A. le Maire, *O Dubrovniku i Dubrovčanima 1766. g. : izvještaj gosp. Le Maira, francuskog konzula u Koronu, o Dubrovačkoj republici*, tłum. Z. Šundrica, „Dubrovnik : časopis za književnost i znanost” 1973–1974, nr 17/6, s. 9–69

¹⁷ T. Watkins, *Travels through Swisserland, Italy, Sicily, the Greek Islands, to Constantinople : through part of Greece, Ragusa, and the Dalmatian Isles ; in a series of letters to Pennoyre Watkins*, London: T. Cadell 1792.

¹⁸ *Les Ragusains ont quelque chose de la gravité des Turcs; ils ont néanmoins de beaucoup de vivacité d’esprit et de politesse dans les manières* – Lasseret, *Mémoire à joindre à la reconnaissance militaire de la Dalmatie, par Lasseret, ingénieur-géographe, décembre 1806*, Service historique de la Défense / Département de l’armée de Terre 1590–1591, s. 29.

warto podkreślić, że to ten drugi, znajomy Francuzom element, był znacznie bardziej zauważany przez Lassereta, który wspominał między innymi o doskonałym wykształceniu elit Raguzy¹⁹. Bardzo podobne uwagi poczynił później marszałek Marmont, który w swoich pamiętnikach chwalił nie tylko zwyczaje miejscowej szlachty, ale również innych grup tworzących społeczeństwo Raguzy:

Maniery były bardzo uprzejme we wszystkich klasach (...), wśród szlachty, której edukacja przebiegała zwykle w Sienie, Bolonii lub w jakimś innym mieście Włoch, skąd przywoziła z powrotem do kraju grzeczne maniery i wykształcenie. Przyzwyczajenie do wysokich stanowisk i władzy nadały jej ton i maniery największych miast i najważniejszych ludzi z naszych krajów. Wśród kobiet owe maniery były tak widoczne, że damy z Ragusy można było porównać, a nawet pomylić, z najznamienitszymi damami z Mediolanu i Bolonii. Znakomici uczeni, jak ksiądz Bosković i znamienici literaci moich czasów, tacy jak ojciec Zamagna, byli ozdobą i chlubą tego miasta²⁰.

W przeciwieństwie do inżyniera Lassereta, Marmont nie zaobserwował żadnych orientalnych wpływów w usposobieniu lokalnej szlachty, ale postrzegał tę grupę jako należącą do kosmopolitycznego kręgu europejskich elit. Jednak oba wyżej wzmiankowane świadectwa były jednomyślne w ocenie elit Raguzy, które zostały przedstawione jako inkarnacja wszystkich możliwych cnót.

Nie wszystkie opisy Raguzy sporządzone przez Francuzów były tak pozytywne. Bardzo interesująca obserwacja, którą można znaleźć w anonimowym raporcie *Aperçu sur la république de Raguse* odnosiła się do pierwszych lat obecności Francuzów w Dalmacji. Mieszkańcy Raguzy, a zwłaszcza ich katolicka większość, zostali opisani w następujący sposób:

Raguzañczycy są uparci i mocno trzymają się swoich dawnych zwyczajów; pozostali oni dwieście lat za innymi narodami, jeśli chodzi o ich usposobienie. Ludzie ci zarażeni są absurdalnymi przesadami i są nadmiernie fanatyczni. Mają więcej relikwii niż całe państwo papieskie, i nieustannie organizują procesje, w których główną rolę odgrywają czarne, niebieskie, białe i okropne maskarady. Są wręcz przeciążeni uroczystościami, które organizowane są ku uciesze gawiedzi. W tych wydarzeniach nie ma cnoty, wszyscy wiedzą, że przesada ją zabija i oszpeca prawdziwego Boga; są oni żałośni²¹.

¹⁹ Ibidem, s. 31.

²⁰ *Les mœurs étaient très douces dans toutes les classes (...), chez les nobles dont l'éducation était faite ordinairement à Sienne, à Bologne, ou dans quelque autre ville de l'Italie, d'où ils rapportaient dans leur patrie des mœurs polies et beaucoup d'instruction. L'habitude d'une situation élevée et du pouvoir leur donnait le ton et les manières des plus grandes villes et des gens les plus considérables de nos pays. Les femmes y participaient tellement, que les dames de Raguse auraient pu être comparées et confondues avec les plus grandes dames de Milan et de Bologne. Des savants, illustres comme le père Boscovich, des littérateurs d'un ordre distingué, et de mon temps l'abbé Zamagna, faisaient l'ornement et les délices de cette ville* – A.-F.-L. Viesse de Marmont *Mémoires du maréchal Marmont, duc de Raguse...*, t. 3, s. 115.

²¹ *Les Ragusains sont entêtés et tiennent fortement à leurs anciens usages, ils sont restés en genre de connaissances à l'égard aux autres nations deux cents ans en arrière. On y est infecté de préjugés absurdes, se superstitions: on y est fanatique à l'excès. Ils ont plus de reliques que tout l'Etat papal, et font continuellement des processions où des mascarades noires, bleues, blanches, horribles, jouent le premier rôle. Ils sont surchargés des fêtes qui ravissent peuple. On n'a pas pour cela plus de vertu, tout le monde*

Ta surowa krytyka przesadnej dewocji mieszkańców Raguzy została dokonana w duchu oświecenia, ponieważ autor oskarżał mieszkańców miasta o cywilizacyjne zacofanie, które zostało bardzo wyraźnie sprecyzowane: dwa wieki za innymi narodami Europy. Należy jednak zauważyć, że zarówno afirmatywne uwagi Lassereta i Marmonta dotyczące natury elit Raguzy, jak i krytyka dewocji i zapóźnienia dokonana w *Aperçu sur la république de Raguse* były jednogłośne w uznaniu kolorytu, odrębności i starodawnego pochodzenia lokalnych obyczajów. Jedyne różnica polegała na odmiennej interpretacji tego aspektu tradycyjności, który można było określić oświeceniowymi terminami zacofania i przesądu, ale jednocześnie można go było afirmować w duchu romantycznej pochwały narodowego charakteru²².

Wspomniana wyżej romantyczna pochwała narodowego, słowiańskiego kolorytu Raguzy jest o wiele bardziej wyraźna, gdy zestawić francuskie opisy tego miasta z analogicznymi obserwacjami dotyczącymi miast dawnej Dalmacji weneckiej. Ten włoski element krajobrazu kulturowego Dalmacji nie był bowiem traktowany przez Francuzów jako interesujący. W swoich wspomnieniach marszałek Marmont zamieścił następującą uwagę: *Miasta [dalmatyńskie – W.S.] są zamieszkane prawie w całości przez Włochów, którzy tam przybyli w poszukiwaniu szczęścia. Żyją oni dość nędźnie, choć są pełni próżności i dumy (...). Ogólnie rzecz biorąc, ci przeszczepieni Włosi nie są warci uwagi; zepsucie weneckie pozostawiło w nich głębokie ślady (...)*²³. Obserwacje te pojawiły się w pamiętnikach Marmonta wydanych w 1857 r., dziesięć lat po upadku państwa weneckiego, jednak już pięć lat po tym, jak Napoleon podbił Republikę św. Marka, podobne uwagi na temat mieszkańców weneckich miast Dalmacji sporządził Josphe Lavallée w *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie*. Twierdził on, że te ośrodki miejskie znajdowały się w stadium upadku²⁴, nawet jeśli był pełen uznania dla gościnności i manier mieszkańców Splitu²⁵.

Wyobrażenie dumnych, próżnych i zepsutych Włochów zamieszkujących dalmatyńskie miasta, których maniery były odbiciem upadku państwa weneckiego, bardzo różniło się od przedstawień szlachty Raguzy. Ta ostatnia była wszak opisywana przez Marmonta jako dumna, lub nawet wyniosła, ale duma ta została przedstawiona jako uzasadniona, ponieważ więź najznamienitszych rodzin z republiką sięgała czasów średniowiecza, a także z powodu przedsiębiorczego ducha, który przyniósł dobrobyt

sait que la grimace la tue, on y défigure le vrai Dieu; ils font pitié – Aperçu sur la république de Raguse, Service historique de la Défense / Département de l'armée de Terre 1M 1611.

²² Lasseret, *Mémoire à joindre à la reconnaissance militaire de la Dalmatie...*, s. 24

²³ *Les villes sont peuplées, en presque totalité, d'Italiens, qui sont venus y chercher fortune. Vivent assez misérablement, quoique pleins de vanité et d'orgueil, les uns occupent de petits emplois ou se livrent à quelque petit commerce; d'autres cultivent un petit héritage qui se compose de vignes et d'oliviers. En général, ces Italiens transplantés sont peu recommandables; la corruption vénitienne avait laissé chez eux de profondes traces (...)* – A.-F.-L. Viesse de Marmont *Mémoires du maréchal Marmont...*, t. 3, s. 26.

²⁴ L.-F. Cassas, J. Lavallée, *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie*, Paris: Didot L. Ainé, s. 60.

²⁵ *Ibidem*, s. 121–123.

całemu miastu. Włosi natomiast byli przedstawiani nie jako rdzenni mieszkańcy dalmatyńskich miast, ale jako grupa, która osiedlała się w nich w poszukiwaniu szczęścia i nie była w stanie znacząco przyczynić się do wzrostu gospodarczego.

Różnica między percepcją włoskich i dubrownickich elit była związana z pojęciem narodu, które stało się jednym z kluczowych elementów polityki napoleońskiej w Europie²⁶, a także wpłynęło na sposób postrzegania społeczeństw terytoriów podbitych przez Francuzów. W źródłach dotyczących Prowincji Iliryskich można natknąć się na bardzo ogólne pojęcie narodu iliryskiego, rozumianego jako całość kształt słowiańskiej ludności zamieszkującej tę część Cesarstwa napoleońskiego. Jeśli Słowianie, bądź Iliryjczycy mogli być określani mianem narodu, wówczas szlachta Raguzy mogła być postrzegana jako jego elita, podczas gdy Włosi mogli być uważani za imigrantów, lub za okupantów, którzy tak naprawdę nie dbali o dobrobyt Dalmacji. Taka obserwacja została dokonana przez autora anonimowego raportu *Notice sur la Dalmatie*, który zasugerował, że *ten kraj [Dalmacja – W.S] był dawniej kwitnący, ale Wenecjanie zawsze chcieli trzymać go z dala od oświecenia i obfitości. Chcieli, aby ta prowincja stała się biedna i nieoświecona, tak by pozostała zawsze zależna*²⁷. Należy zauważyć, że o podobną obserwację pokusił się później Lujo Matutinović, który przedstawiał włoskie elity miast, jako grupę, która nigdy tak naprawdę nie dbała o dobrobyt Dalmacji²⁸. Jednak anonimowy autor *Notice sur la Dalmatie*, posunął się jeszcze dalej, przedstawiając Wenecjan jako tych, którzy świadomie ograniczali ewentualny rozwój prowincji, i starali się utrzymać lokalną (tj. słowiańską) populację na najniższym możliwym poziomie egzystencji. Autor raportu wspominał nie tylko o gospodarce, ale też o braku oświecenia, który wynikał z braku szkolnictwa. Można powiedzieć, że ów krótki raport krytykujący brak odpowiedniego systemu edukacji w Dalmacji Weneckiej²⁹, a co za tym idzie wskazujący na konieczność jego stworzenia, antycypował projekty rozwoju szkolnictwa i wprowadzenia języka słowiańskiego w szkołach realizowane przez władze Prowincji Iliryskich³⁰.

Jednakże reformy podejmowane przez francuskich zarządców Prowincji Iliryskich, a także ocena stosunków narodowościowych na terenie Dalmacji, nie były jedynym tłem dla odmienności w przedstawianiu elit włoskich i słowiańskich. Równie

²⁶ G. Ellis, *The Nature of Napoleonic Imperialism*, w: *Napoleon and Europe*, red. S. Dwyer, London: Routledge 2001, s. 97–117.

²⁷ *Cette contrée a été autrefois florissante, mais les Vénitiens ont toujours voulu en éloigner les lumières et l'aisance. Ils la voulaient pauvre et non éclairé afin qu'elle fût toujours dépendante* – *Notice sur la Dalmatie*, Service historique de la Défense / Département de l'armée de Terre IM 1611, s. 8.

²⁸ *La crainte qu'avait le gouvernement Vénitien, ombrageux comme le sont tous les gouvernements faibles, que les dalmates ne secouassent le joug, était une autre raison pour que ce gouvernement s'opposât à ce que ce pays s'enrichît par l'agriculture et le commerce* – L. Matutinović, *Essai Historique, Géographique Politique, Civil et Militaire sur Les Provinces Illyriennes...*, s. 69.

²⁹ L. Wolff, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press 2001, s. 292–293.

³⁰ M. Senkowska-Gluck, *Rzeczy napoleońskie w Ilirii: 1809–1813*, Wrocław: Ossolineum 1980, s. 150–155.

ważnym problemem stawała się kwestia różnicy między tym, co nieznanne, lub wręcz egzotyczne, a tym co powszednie, prozaiczne i dobrze opisane. Inżynier Lasseret w swoim raporcie na temat Dalmacji przekonywał, że *mieszkańcy miast zachowali maniery i zwyczaje Wenecjan, które są zbyt dobrze znane, aby konieczne było rozpisywać się na ten temat*³¹. W dodatku dalmatyńskie miasta nie tylko były uznawane za centrum owej dobrze znanej włoskiej kultury, lecz za jej mało interesujące peryferia: Zadar, czy Split nie mogły się wszak równać z Wenecją, czy nawet Triestem. Anonimowy autor raportu *Notice sur la Dalmatie* zwrócił uwagę, że lokalne ośrodki miejskie były *małe i słabo zaludnione*³². Na tym tle Ragusa i jej elity, także system polityczny, były z pewnością ciekawszym obiektem obserwacji.

Źródła francuskie odnotowały naturalnie fakt obecności Słowian wśród elit weneckich miast Dalmacji. Już dziennik podróży Jacoba Spona, który został opublikowany w 1678 r (i cytowany przez Josepha Lavallée w 1802 r.), wspominał o Iwanie Lučiću, którego podróżnik miał okazję osobiście poznać w Rzymie. Jego zdaniem *jego ojczyzna jest mu wdzięczna, za to, że wyciągnął ją z mroków starożytności, dzięki historii którą spisał*³³. Jacob Spon był archeologiem, pionierem eksploracji i opisu zabytków starożytnej Grecji i Rzymu, więc był w stanie docenić takie dzieło jak *De regno Dalmatiae et Croatiae*. W kontekście pytań stawianych w niniejszym artykule najważniejszy jest jednak fakt, że Spon określił Lučića mianem historyografa „swojej ojczyzny”. Jacob Spon jako jeden z pierwszych francuskich podróżników uznał, że słowiańskie elity Dalmacji uważały ten region za swoją ojczyznę i z powodów, które można by nazwać „patriotycznymi” (oczywiście w prenacjonalistycznym znaczeniu tego terminu)³⁴ chciały go gloryfikować posługując się swoją wiedzą historyczną bądź talentem literackim. Również Joseph Lavallée w 1802 r., opierając się na obserwacjach Jacoba Spona, ale przede wszystkim Alberta Fortisa³⁵, wymieniał niektóre ze sławnych osób pochodzenia słowiańskiego, które odznaczyły się w dziedzinie literatury (dokładnie łacińskiej lub „iliryjskiej”, tzn. słowiańskiej), lub w sztukach wizualnych. Wśród wymienionych przez Fortisa, a później przez Lavallée osób znalazły się takie postaci jak Gverin Tihić, Jakov Armolusić, Martin Rota-Kolunić i inni³⁶.

³¹ *Les habitants des villes ont conservé les mœurs et les habitudes des Vénitiens trop connues pour qu'il soit nécessaire de discourir sur cette matière* – Lasseret, *Mémoire à joindre à la reconnaissance militaire de la Dalmatie...*, s. 24.

³² “(...) les villes sont généralement petites et peu peuplées (...)” – *Notice sur la Dalmatie...*, s. 8.

³³ *Ce Monsieur Lucius est un Gentilhomme de ce pays-là que j'ay eu l'honneur de connaître à Rome, où il s'est habité. Sa patrie luy est obligée de l'avoir tirée des tenebres de l'Antiquité, par l'histoire qu'il en a faite* – J. Spon, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant : fait aux années 1675 et 1676*, La Haye: Rutger Albertis 1724, t. 1, s. 93.

³⁴ J. A. Fine, *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*, Ann Arbor: The University of Michigan Press 2006, s. 272.

³⁵ A. Fortis, *Voyage en Dalmatie*, M. Chapuis (trad.), Berne: La Societe Typographique 1778, t. 1, s. 200–206.

³⁶ L-F. Cassas, J. Lavallée, *Voyage pittoresque...*, s. 98–99.

Tę listę można śmiało uzupełnić o imiona sławnych intelektualistów z Raguzy, takich jak Anselmo Banduri, czy Ruđer Josip Bošković, których prace również doceniono we Francji, i którzy osobiście zostali przyjęci przez środowisko naukowe francuskiej Akademii Nauk³⁷. Jest więc oczywistym, że już w XVII i XVIII wieku Francuzi byli świadomi, że dalmatyńskie miasta są zamieszkałe przez elity słowiańskiego pochodzenia tworzące silne środowisko intelektualne. Gdy Dalmacja stała się częścią I Cesarstwa Francuskiego, najpierw pośrednio, jako część napoleońskiego Królestwa Włoch, a później bezpośrednio jako część Prowincji Iliryskich, Francuzi postanowili wykorzystać potencjał słowiańskich elit, nie tylko dla celów administracyjnych, ale także do opisanego regionu³⁸.

Podsumowując powyższe rozważania należy raz jeszcze podkreślić, że reformatorskie projekty zniesienia stosunków feudalnych w Prowincjach Iliryskich nie łączyły się z negatywnym wizerunkiem elit Raguzy, który można by przyrównać np. do negatywnej reprezentacji polskiej szlachty we francuskiej literaturze oświeceniowej drugiej połowy XVIII wieku³⁹. Ta ostatnia przedstawiana wszak była jako grupa wyzyskująca chłopów, w sposób w jaki orientalni despoci mieli wykorzystywać zniewolonych poddanych. Jednakże gospodarka Rzeczypospolitej Obojga Narodów była w rzeczywistości oparta na rolnictwie, tymczasem Ragusa utrzymywała się przede wszystkim z handlu. W dodatku obyczaje elit Raguzy można było powiązać ze znaną francuskim obserwatorom kulturą zachodnioeuropejską, tak więc miejscowe szlacheckie rody i mieszczaństwo oceniane były w przeważającej mierze bardzo pozytywnie. Z małymi wyjątkami próżno doszukiwać się w świadectwach pozostawionych przez francuskich administratorów śladów stereotypów, które można by połączyć z obrazami Bałkanów, Orientu, czy Europy Wschodniej. Starodawne pochodzenie, udowodnienie swej przydatności społecznej dzięki przedsiębiorczości i inne przymioty sprawiały, że szlacheckie rody Raguzy mogły zostać uznane za słowiańskie elity. Pozytywny wydzźwięk tego obrazu jest jeszcze wyraźniejszy, gdy zestawia się go z negatywną oceną ludności włoskiej zamieszkującej dalmatyńskie miasta, której obyczaje uznawano za mało interesujące, co wiązało się przede wszystkim z przekonaniem o tym, że polityczny upadek Republiki Weneckiej musiał się wiązać z upadkiem miejscowych obyczajów i kultury. Surowa ocena obyczajów włoskiej ludności zamieszkującej dalmatyńskie miasta wiązała się też z przekonaniem, że Dalmacja była w istocie ojczyzną Słowian, a Włosi byli jedynie ludnością napływową, która podporządkowała sobie ten region.

³⁷ I. Supek, *Ruđer Bošković: vizionar u prijelomima filozofije, znanosti i društva*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, 1989, s. 141–153; J. Puškarić, *Anselmo Banduri (1675.–1743.), dubrovački benediktinac u Parizu*, „Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti”, 2006, t. 24, s. 131–186.

³⁸ Ch. Nodier, *Mélanges de littérature et de critique*, Paris: Raymond 1820, t. 2, s. 2.

³⁹ M. Forycki, *Anarchia polska w myśli Oświecenia. Francuski obraz Rzeczypospolitej szlacheckiej u progu czasów stanisławowskich*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2004.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

- Aperçu sur la république de Raguse*, Service historique de la Défense / Département de l'armée de Terre 1M 1611.
- Cassas Louis-François, Lavallée Joseph, *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie*, Paris: Didot l'Ainé 1802.
- Fortis Alberto, *Voyage en Dalmatie*, tłum. M. Chapuis, Berne: La Societe Typographique 1778.
- Lasseret, *Mémoire à joindre à la reconnaissance militaire de la Dalmatie, par Lasseret, ingénieur-géographe, décembre 1806*, Service historique de la Défense / Département de l'armée de Terre 1590–1591.
- Marmont Auguste Frédéric Louis Viesse de, *Mémoires du Duc de Raguse: de 1792 a 1832 : imprimés sur le manuscrit original de l'auteur*, Paris: Perrotin 1857.
- Maire Alexandre le, *O Dubrovniku i Dubrovčanima 1766. g.: izvještaj gosp. Le Maira, francuskog konzula u Koronu, o Dubrovačkoj republici*, tłum. Z. Šundrica, "Dubrovnik : časopis za književnost i znanost" 1973–1974, nr 17/6, s. 9–69
- Matutinović Lujo, *Essai Historique, Géographique Politique, Civil et Militaire sur Les Provinces Illyriennes, et sur le Monténégro*, w: *Ogled o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori*, J. Milinković (transl.), transkrypcja manuskryptu na załączonym CD, Zagreb: Školska knjiga 2009.
- Nodier Charles, *Mélanges de littérature et de critique*, Paris: Raymond 1820.
- Notice sur la Dalmatie*, Service historique de la Défense / Département de l'armée de Terre 1M 1611.
- Spon Jacob, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant : fait aux années 1675 et 1676*, La Haye: Rutgert Albertis 1724.
- Watkins Thomas, *Travels through Swisserland, Italy, Sicily, the Greek Islands, to Constantinople : through part of Greece, Ragusa, and the Dalmatian Isles ; in a series of letters to Pennoyre Watkins*, London: T. Cadell 1792.
- Zulatti, *Mémoire du colonel des Dalmates, M. Zulatti, sur la réforme et le règlement des Morlaques dans la province de Dalmatie, Zara, 15 mars 1806*, Service historique de la Défense / Département de l'armée de Terre 1M 1611.

Literatura:

- Bundy Frank, *The Administration of the Illyrian Provinces of the French Empire 1809 1813*, New York–London: Garland 1987.
- Čučić Vesna, *Posljednja kriza Dubrovačke Republike*, Zagreb–Dubronik : HAZU 2003.
- Dunn-Pattison Richard, *Napoleon's Marshals*, Bremen: Europaischer Hochschulverlag 2010.
- Ellis Geoffrey, *Cesarstwo Napoleona*, tłum. A. Czwojdrak, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2003.
- Ellis Geoffrey, *The Nature of Napoleonic Imperialism*, w: *Napoleon and Europe*, red. P. Dwyer, London: Routledge 2001, s. 97–117.
- Fine John, *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*, Ann Arbor: Michigan University Press 2006.
- Forycki, Maciej, *Anarchia polska w myśli Oświecenia. Francuski obraz Rzeczypospolitej szlacheckiej u progu czasów stanisławowskich*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2004.
- Grab Alexander, *Napoleon and the Transformation of Europe*, New York: Palgrave Macmillan 2003.
- Jezernik Božidar, *Wild Europe. The Balkans in the gaze of western travelers*, London: Saqui 2004.
- Klanović Josip, Šumrada Janez, *Napoleon et son administration en adriatique orientale et dans les Alpes de l'est, 1806–1814 : guide des sources = Napoleon i njegova uprava na istočnoj obali jadrana i na području istočnih alpa, 1806–1814 : arhivski vodič*, Zagreb: Hrvatski državni arhiv 2005.

- Puškarčić, Jelena., *Anselmo Banduri (1675.–1743.), dubrovački benediktinac u Parizu*, “Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti”, 2006, t. 24, s. 131–186.
- Senkowska-Gluck Monika, *Rządy napoleońskie w Ilirii: 1809–1813*, Wrocław: Ossolineum 1980.
- Supek, I. *Ruđer Bošković: vizionar u prijelomima filozofije, znanosti i društva*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu 1989.
- Todorova Maria, *Imaging Balkans*, Oxford: Oxford University Press 2009.
- Vidan Gabrijela, *Lujo Matutinović, novi građanin Europe g. 1811., u službi Napoleona*, w: L. Matutinović, *Ogled o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori*, Zagreb, s. 257–287.
- Wolff Larry, *Inventing Eastern Europe: the map of civilization on the mind of the Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press 1994.
- Wolff Larry, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press 2001.

